

Open Access – har en brytpunkt passerats?

av Jan Hagerlid

Jan Hagerlid är 1:e
handläggare vid Kungl.
biblioteket och samord-
nare för program-
met OpenAccess.se

Global official support for the principles of Open Access seems to have passed a breakpoint. The growth of Open Access material is slowly but clearly gathering momentum. Experiments like SCOAP³ are very important to develop sustainable models for scientific communication.

Sweden has a developed infrastructure of open digital repositories and broad support for Open Access. The programme OpenAccess.se is organized by the National Library of Sweden in co-operation with key players of the research sector and runs from 2006 to 2009. The programme integrates a broad variety of actions, ranging from development of services to advocacy and studies of the changing landscape of scientific communication.

För sex år sedan tog den nu nedlagda Dagens Forskning upp läget för det vetenskapliga publiceringssystemet i en krönika under den braskande rubriken *Systemet borde ha självdött*: ”Det är märkligt att universiteten fortfarande accepterar spelreglerna för den vetenskapliga tidskriftspubliceringen. Först betalar universiteten lön till sina forskare som författare, utvärderare eller redaktörer i tidskrifterna. Någon ersättning från förlagen ges inte. Därefter betalar de genom sina bibliotek skenande prenumerationspriser för att få tillgång till tidskrifterna.”¹

Kan man säga att den beskrivningen fortfarande står sig? I praktiken gäller i de flesta fall fortfarande samma spelregler, men universiteten har alltmer tydligt uttalat att de inte accepterar dem. Prisökningstakten har mattats av – men märk väl, från en redan mycket hög nivå – och därutöver har den sjunkande dollarkursen gett biblioteken en viss lättnad. Samtidigt kommer nu experiment med nya finansieringsmodeller för publicering Open Access, OA-publicering.

Man kan välja perspektiv beroende på förväntningar eller på grad av otålighet. Man kan ta fasta på att det nuvarande systemet är förvånande trögrörligt eller på att det faktiskt har skett stora språng i en utveckling mot Open Access som dominerande modell. Det sägs ibland om vår uppfattning av förändringsprocesser att vi överskattar förändringstakten på kort sikt men har svårt att inse hur omvälvande förändringarna kan bli på längre sikt.

Jag ska beröra några allmänna trender och därefter gå närmare in på hur vi från KB:s sida försöker ge stöd till utvecklingen av e-publiceringen inom den svenska högskolan genom utvecklingsprogrammet OpenAccess.se.

Det internationella stödet för Open Access

Utvecklingen vad gäller Open Access kan mätas både i termer av uttryckt stöd för Open Access och faktisk tillväxt av fritt tillgängligt material på nätet. Det är mycket påtagligt hur rörelsen för Open Access under 2000-talet ut-

vecklats från en utmanare till en position med mycket omfattande officiellt stöd. Seklet inleddes med ett antal stora utspel som fick brett stöd från forskare; Public Library of Science öppna brev från 2001 och Budapest Open Access Initiative 2002 är de mest kända. I båda fallen var det engagerade forskare som bad om stöd från sina kollegor. I Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities 2003 uttalade betydelsefulla organisationer inom forskarsamhället sitt stöd för Open Access. Bland de ursprungliga signatärerna fanns stora forskningsorganisationer som CERN och Max-Planck-Gesellschaft samt forskningsfinansierare som Deutsche Forschungsgesellschaft.

Nästa steg var att Open Access togs upp även på den politiska nivån. Det brittiska underhusets utskott för vetenskap och teknik lade fram en mycket utförlig rapport 2004.² EU-kommissionen satte igång en utredning 2004 som resulterade i en likaledes mycket gedigen rapport 2006.³ Båda dessa utredningar lade fram krav om att resultaten från forskning finansierad av offentliga medel skulle göras fritt tillgängliga. I det brittiska fallet ledde detta så småningom till att flertalet brittiska forskningsfinansierare antog policies med sådana krav. En uppdaterad översikt av krav på OA från brittiska och andra forskningsfinansierare ges av webbtjänsten JULIET.⁴

Open Access inom EU

EU-rapportens huvudrekommendation var att "Guarantee public access to publicly-funded research results shortly after publication". Den fick stöd från två mycket viktiga instanser inom EU:s forskningsorganisation, European Research Council (ERC) och European Research Advisory Board (EURAB). Ytterligare stöd kom sedan genom ett uppdrag; *Petition for guaranteed public access to publicly-funded research results*⁵ som publicerades på initiativ av högskolemyndigheterna JISC i

Storbritannien, SURF i Nederländerna, den tyska forskningsmyndigheten DFG, det danska elektroniska forskningsbiblioteket DEFF och SPARC Europe. Petitionen överlämnades till EU:s kommissionär för forskning Janez Potočnik den 15 februari. Den hade då undertecknats av över 20 000 signatärer. Bland dessa fanns då 743 institutioner, inklusive ett stort antal tunga forsknings- och högskoleorganisationer. Bland svenska undertecknare fanns Kungl. Vetenskapsakademien, Vetenskapsrådet, SUHF, Kungl. Vitterhetsakademien, ett antal universitet samt Kungl. biblioteket och Svensk biblioteksforening.⁶

ERC tog sedan också ett formellt beslut att ställa krav på sina anslagsmottagare att deras arbeten skulle göras fritt tillgängliga senast inom 6 månader efter publicering.⁷ Detta är ytterst betydelsefullt då rådet har ett mycket högt anseende och förfogar över cirka 15 procent av hela budgeten inom EU:s forskningsprogram, det vill säga cirka 7,5 miljarder euro för perioden 2007-2013.

De europeiska universitetens gemensamma organisation, European University Association (EUA), antog vid sitt rådsmöte i mars 2008 ett policydokument, som innehåller ett antal tydliga rekommendationer riktade till universitet, rektorsförsamlingar och EUA angående Open Access. Dessa innefattar deponering av vetenskapliga publikationer i öppna arkiv, uppbyggnad av öppna arkiv vid universiteten, förstärkning av universitetens upphovsrättsliga position och utredande av ekonomiska modeller för att stödja OA-publicering.⁸

Striden om OA-kraven från NIH

I USA har en långvarig politisk strid förts om vilka krav National Institutes of Health ska ställa på sina anslagsmottagare. Den amerikanska kongressen har stött förslag att NIH ska ställa direkta krav (require) på fri tillgänglighet med sina forskningsanslag och inte som

tidigare bara be (request) om detta. Till sist skrev president Bush i december 2007 under ett budgetbeslut som inkluderar ett avsnitt där National Institutes of Health åläggs att göra detta. Nyckelmeningen i beslutet är: "The Director of the National Institutes of Health shall require that all investigators funded by the NIH submit or have submitted for them to the National Library of Medicine's PubMed Central an electronic version of their final, peer-reviewed manuscripts upon acceptance for publication to be made publicly available no later than 12 months after the official date of publication". Tidsgränsen på 12 månader är inte idealisk, men i stort är beslutet mycket avgörande av flera skäl:

- NIH är den första amerikanska forskningsfinansierare som antar en sådan policy.
- Det är första gången ett beslut om krav på Open Access tas av en regering eller motsvarande.
- NIH:s policy har under flera år varit den enskilt största stridsfrågan mellan anhängare och motståndare till OA och har nu avgjorts till förmån för anhängarna.
- NIH är världens största forskningsfinansierare med en budget 2007 på 28 miljarder USD och den forskning man finansierar avsätter ca 65 000 vetenskapliga artiklar om året.⁹

Det ska tilläggas att beslutet får en direkt effekt i Sverige eftersom även svenska forskare får anslag från NIH.

Ser man till den internationella utvecklingen så har de offentliga kraven på Open Access nu passerat en tröskel från vilken det är svårt att tänka sig någon återvändo.

Fritt vetenskapligt material på nätet

Motsvaras detta av en liknande snabb tillväxt av fritt tillgängligt vetenskapligt material på nätet? Ja, men med en viss eftersläpning, är

det korta svaret. Man kan avläsa en snabb tillväxt av antalet OA-tidskrifter, t.ex. från utvecklingen av tjänsten Directory of Open Access Journals. Här ökade antalet tidskrifter under det senaste året med 29 procent upp till en nivå på 3 302 tidskrifter vid utgången av första kvartalet 2008. Idag utgör de tidskrifter som finns i DOAJ ca 14 procent av det totala antalet vetenskapliga tidskrifter, som brukar beräknas vara omkring 24 000.¹⁰

Här bör det tilläggas att man kommer fram till ett annat resultat om man räknar fram hur stor andel av den totala mängden artiklar som är OA. Bo-Christer Björk m.fl. kommer fram till att andelen artiklar i tidskrifter som är OA och refereegranskade utgör 4,6 procent av antalet artiklar i den totala årliga utgivningen av refereegranskade vetenskapliga tidskrifter. I DOAJ inkluderas också en stor andel tidskrifter som har en redaktionell kvalitetskontroll. Därtill kommer 3,5 procent som är artiklar som är fördröjd OA eller hybrid OA (dvs. enstaka artiklar i annars icke fritt tillgängliga tidskrifter).¹¹

För öppna arkiv kan man likaså notera en liknande snabb tillväxt i tjänster som Directory of Open Access Repositories och Registry of Open Access Repositories. I DOAR var tillväxten i antal öppna arkiv 31 procent under 2008. I de öppna arkiven inkluderas en mycket stor mängd artiklar som också är publicerade i tidskrifter med avgiftsbelagd tillgång samt avhandlingar, rapporter, konferenspublikationer etc. Den tjänst som ger störst samlad tillgång till fritt tillgängligt material från öppna arkiv är OAIster, som den 31 mars 2008 hade 15 598 097 miljoner poster. Dess innehåll ökade med 29 procent från föregående år.¹²

Det är svårt att beräkna hur stor andel av den totala mängden vetenskapliga artiklar som är fritt tillgänglig. Björk m.fl. kommer i ovan nämnda artikel fram till att totalt 19,4 procent av en årsproduktion av vetenskapliga artiklar är fritt tillgänglig. Då har man adderat

det beräknade antalet parallellpublicerade artiklar, 11,3 procent, till ovanstående uppgifter. Slutsatserna stämmer rätt väl med uppskattningar som gjorts av andra men här utgår man också från en utförligt redovisad beräkningsmodell.

Den slutsats man kan dra är att fritt tillgängligt material idag utgör en värdefull informationskälla men också att det är en lång väg kvar till att merparten blir fritt tillgänglig. Men allt talar för att tillväxten fortsätter, vi har ännu inte sett resultaten av de beslut om fri tillgänglighet som tagits av forskningsfinansierare som NIH och ERC m.fl.

Nya modeller

Utveckling av OA-tidskrifter brukar kallas den gyllene vägen och parallellpublicering i öppna arkiv den gröna vägen. Ibland ställs de två vägarna mot varandra i diskussionen. Det är dock klart att båda vägarna medför en ökad tillgång till vetenskapligt material. Den gröna vägen ger antagligen en större potential för en snabb ökning av tillgängligheten. Bara genom att utnyttja de möjligheter till parallellpublicering som dagens författaravtal från förlagen medger skulle det gå att kraftigt öka andelen fritt material, se information från SHERPA/Romeo Publisher copyright policies & self-archiving.¹³

Men den gröna vägen är ändå beroende av den peer review som organiseras av de tidskrifter som inte är fritt tillgängliga. Den måste därför rimligen ses som ett steg på vägen mot en ny modell för den vetenskapliga publiceringen, som bättre svarar mot webbens möjligheter och den fortsatta ökningen av antalet publikationer. Kraven på att forskare ska kunna göra sina artiklar fritt tillgängliga sätter ett ökat tryck på alla inblandade aktörer att utveckla en sådan ny modell. Den måste inte bara erbjuda maximal tillgänglighet men också en totalt sett rimlig kostnadsnivå för den vetenskapliga publiceringen. Om dagens för-

lag bara byter kostym till OA-förlag och fortsätter att göra samma uppgifter och förvänta sig samma vinstnivåer så är inte problemet löst. Den fortsatta tillväxten av forskningspubliceringen kommer att göra det ekonomiskt ohållbart.

Det pågår intressanta experiment med nya ekonomiska modeller. Forskarsamfundet inom högenergifysiken var pionjärer genom att de mycket tidigt började att egenarkivera artiklar i ett öppet ämnesarkiv, ArXiv, som utgör en snabb kommunikationskanal och innehåller merparten av de artiklar som skrivs inom fältet, både i form av pre-print och av post-print. Likafullt är forskarna inom området beroende av ett antal tidskrifter, vars främsta uppgift är att garantera kvalitetskontrollen. Det finns en oro för att den ekonomiska grunden för dessa tidskrifter inte är långsiktigt hållbar, särskilt när de faktiskt inte används i någon högre grad för den löpande kommunikationen. Inför den planerade starten av ett omfattande forskningsprogram baserat på den s.k. Large Hadron Collider (LHC) som CERN beräknar att inviga 2008, ville CERN ha garantier för att den vetenskapliga kommunikationen från projektet fungerade på bästa sätt. Man tog därför ett initiativ, SCOAP³ (Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics), för att i princip globalt finansiera att alla tidskrifter inom ämnesområdet ska vara omedelbart fritt tillgängliga på nätet utan några avgifter för den enskilde författaren.¹⁴

För att lösa finansieringen har man beräknat en rimlig totalkostnad för hela utgivningen och hur den fördelar sig på olika länder. Därefter har man bett om intresseanmälningar, där ett land förbinder sig att stå för sin del av kostnaderna. Tanken är att de medel som går till prenumerationer vid bibliotek och forskningsinstitut ska föras över till finansiering av utgivning av OA-tidskrifter. Utöver att hela utgivningen inom området på detta sätt

blir Open Access och att den fortsatta organisationen av peer review säkras, så vill man också pressa de totala kostnaderna för publicering. När man har ett tillräckligt antal intresseanmälningar ska tidskriftsutgivningen upphandlas i full konkurrens. Det är idag ett litet antal tidskrifter, som står för merparten av utgivningen inom högenergifysik, och dessa kommer i kraft av sin status säkert att ha ett gott utgångsläge i denna upphandling, men det kan också komma överraskningar. De närmast berörda förlagen har deltagit i förhandlingar om initiativet och accepterat upplägget. Från svensk sida har KB som huvudman för det svenska licenskonsortiet undertecknat intresseanmälan med starkt stöd från svenska fysiker. Styrgruppen i OpenAccess.se har diskuterat frågan om svenskt deltagande utförligt och aktivt bidragit till dess lösning. SCOAP³ är ett mycket intressant experiment som säkert kan ge många lärdomar för framtiden, även om högenergifysikens publiceringsmönster på många sätt är speciellt.

Bland andra experiment med nya modeller kan nämnas de avtal som Springer slutit med Max Planck Gesellschaft, med det nederländska licenskonsortiet UKB och med det tyska Georg August Universitet i Göttingen. I dessa avtal betalar man samtidigt för tillgång till Springers tidskrifter och för att arbeten från de egna forskarna i Springers tidskrifter ska vara fritt tillgängliga.¹⁵

Det finns således en vilja från de stora kommersiella förlagen att experimentera med Open Access-modeller, samtidigt som de har lobbat hårt mot OA-krav från forskningsfinansierare.

Utvecklingen i Sverige

I Sverige har det under 2000-talet skett en snabb tillväxt både av antalet öppna arkiv och av innehållet i dem med en stark ökning från 2004-2005 och framåt.¹⁶ Idag har nästan alla universitet (13) och flertalet högskolor (13)

öppna arkiv. Innehållet i dem växer och blir mer och mer varierat. Ändå är det ännu bara en mindre del av den årliga svenska vetenskapliga produktionen som är fritt tillgänglig genom öppna arkiv. Vad krävs för att väsentligt öka volymen? All erfarenhet visar att tydliga krav från forskningsfinansierarna och från universiteten kan spela en stor roll. Det är också viktigt att publiceringssystemen upplevs som enkla av forskarna eller av andra som registrerar publikationer och att det finns tydliga belöningar för den som bidrar. Det kan vara att man får ett samlat underlag för sin CV eller att man ser direkt hur ens arbeten används och når ut bättre. Om registrering av publikationer är kopplad till system för redovisning och utvärdering är också detta ett starkt incitament. Bristande kunskaper om vilka rättigheter författare har enligt nuvarande förlagsavtal är ett påtagligt hinder som behöver hanteras.

Det är viktigt att understryka att parallellpublicering i ett öppet arkiv vid ett universitet eller högskola har ett värde både för högskolan och för den enskilde forskaren.

För lärosätet innebär det att man kan exponera den egna forskningen på ett fylligare och mer samlat sätt och att man får ett bättre underlag för utvärdering. För den enskilde forskaren innebär det en kompletterande väg att nå ökad synlighet och förhoppningsvis också ett mer stabilt och bättre strukturerat sätt att organisera sin egen produktion.

Det officiella stödet för Open Access växer stadigt. I dagsläget har följande svenska organisationer undertecknat Berlin-deklarationen: Kungl. biblioteket, Kungl. Vetenskapsakademien, Stockholms universitet, Svensk Biblioteksförning, Svensk Förening för Informationsspecialister, Sveriges universitets- och högskoleförbund och Vetenskapsrådet. Utöver dessa har det tidigare nämnda EU-upproppet fått stöd av ett stort antal enskilda forskare och högskoleinstitutioner, liksom även av

Kungl. Vitterhetsakademien. KK-Stiftelsen ger från 2008 stöd till utvecklingsprogrammet OpenAccess.se. SUHF:s styrelse antog redan 2005 en rekommendation till sina medlemmar att:

1. Införa en policy som starkt rekommenderar att deras forskare deponerar en kopia av varje publicerad artikel i ett öppet, digitalt arkiv och
2. Uppmuntra forskarna att publicera sina forskningsartiklar i fritt tillgängliga vetenskapliga tidskrifter när en lämplig sådan existerar och ge det stöd som krävs för att detta ska vara möjligt¹⁷

Ett större antal svenska universitet och högskolor har därefter antagit policier som mer eller mindre tydligt följer dessa rekommendationer.

Förutsättningarna borde nu också vara mogna för att ta upp frågan i den officiella svenska forskningspolitiken. Man får inte ut hela effekten av statliga forskningssatsningar om man inte också ser till att resultaten kan nås på enklaste sätt av alla tänkbara användare både i och utanför Sverige. Publicering på internet med fri tillgång leder till att svensk forskning når en högre global synlighet och därmed kan hävda sig bättre. Den gör det också enkelt för alla användare, även utanför högskolan, att ta till sig och använda forskningsresultaten.

Det vore av ovan nämnda skäl önskvärt att den forskningsproposition som ska läggas fram hösten 2008 uttalade ett allmänt stöd till en utveckling mot Open Access. Därutöver borde den kunna ta ställning i vissa centrala policyfrågor. Statliga forskningsfinansiärer bör uppmanas att ställa krav på att anslagsmottagare publicerar sina forskningsresultat så att de blir fritt tillgängliga. En fortsatt utbyggnad av en infrastruktur av öppna digitala arkiv bör ges ett tydligt stöd. Det stöd som ges till

svenska vetenskapliga tidskrifter bör inriktas på att främja en övergång till en Open Access-modell.

KB och Open Access

KB har under en längre tid gett stöd till utvecklingen av e-publicering inom högskolan och även till att i Sverige introducera den internationella diskussionen om Open Access.

Detta utgår från KB:s uppdrag. KB ska enligt sin instruktion ”svara för samordning, utveckling och visst utredningsarbete inom biblioteksområdet” och enligt sitt regleringsbrev ”(f)örbättra och effektivisera informationsförsörjningen inom högre utbildning och forskning”. Vad som också blivit tydligt efterhand är att arbetet med e-publicering har en nära koppling till KB:s uppgift ”(a)tt samla in, beskriva, bevara och tillhandahålla det svenska trycket”.¹⁸

KB gav under 2003-2005 stöd till både SVEP-projektet, som syftade till att samordna och utveckla e-publiceringen inom högskolan, och projekt som ScieCom och Directory of Open Access Journals. Med utvecklingsprogrammet OpenAccess.se ville KB dels samordna sitt stöd till utvecklingen av e-publicering inom högskolan, dels söka ett närmare samarbete med de ledande företrädarna för forskarsamhället och högskolevärlden. Bakgrunden och uppbygget av programmet är mer utförligt beskrivet i en tidigare artikel i InfoTrend.¹⁹

Programmet löper från 2006 t.o.m. 2009 och har en finansiering från KB på ca 2,5 – 3 mkr per år. Till det kommer delfinansiering av några enskilda projekt från Vetenskapsrådet och ett bidrag på 2,5 mkr från KK-Stiftelsen för perioden 2008 och 2009. I styrgruppen finns företrädare från Kungl. Vetenskapsakademien, KK-Stiftelsen, Sveriges universitets- och högskoleförbund, Vetenskapsrådet, universitets- och högskolebibliotek och KB.

Denna breda samverkan är mycket viktig.

Vilken riktning som utvecklingen inom den vetenskapliga publiceringen ska ta avgörs ytterst av forskarna och universiteten. Biblioteken kan spela en viktig roll genom sitt kunnande om det vetenskapliga publiceringssystemet och genom att skapa fungerande system och organisering av e-publiceringen inom högskolan. I Sverige har diskussionen om Open Access i första hand introducerats av bibliotekarierna och det finns kanske därför en tendens att uppfatta Open Access som en "biblioteksfråga". Man bör dock komma ihåg att rörelsen för Open Access globalt sett har initierats och leds av engagerade forskare som Peter Suber, Stevan Harnad och många fler.

Mål och strategi

Hur har programmet arbetat och vad har man åstadkommit? Programmet bygger på en strategi som utvecklats gradvis efter intensiva diskussioner i styrgruppen. Det övergripande målet är att *främja maximal tillgänglighet och synlighet för arbeten som produceras av forskare, lärare och studenter genom att stödja den elektroniska publiceringen vid svenska universitet och högskolor.*

Programmet har definierat sex uppgifter:

- Samordna och utveckla standarder och verktyg för e-publicering.
- Öka volym och mångfald av innehåll i öppna arkiv.
- Främja användning av material i öppna arkiv och OA-tidskrifter.
- Utveckla kvaliteten på innehåll och tjänster.
- Främja långsiktig tillgång till lärosätenas digitala publikationer.
- Stödja publicering i OA-tidskrifter och övergång till OA-modeller för svenska vetenskapliga tidskrifter.

En mer utvecklad prioritering av olika uppgifter har sedan formulerats i två breda utlys-

ningar 2006 och 2007. Inom vissa områden har projekt initierats genom en stegvis process av pilotprojekt – seminarier – preciserad utlysning – projektansökningar. Så formerades det största projektet inom programmet, *Samlad ingång till och redovisning av svensk vetenskaplig publicering* eller kortare *SwePub*. Slutsatserna från ett pilotprojekt diskuterades vid ett seminarium hösten 2006. Sedan följde diskussioner i styrgruppen som slutligen resulterade i en mycket preciserad utlysning av ett projekt i början av 2007. En ansökan med bred förankring kom in och fick sedan stöd från programmet. Liknande temaseminarier hölls 2006 kring upphovsrättsfrågor och långsiktigt digitalt bevarande.

I de två bredare utlysningarna har alla de sex uppgifterna tagits upp, men det har varit en uttrycklig prioritering av uppgifterna Öka volym..., Främja användning... och Utveckla kvalitet. Hur har detta sedan fallit ut i form av projekt?

Inom programmets ram har hittills 20 nya projekt startats. Därtill har en del tidigare påbörjade projekt hanterats av programmet. Det är alltså en relativt bred satsning, som också involverar många deltagare i olika projekt. Det kan innebära en risk för plotttrighet. Å andra sidan har insatserna genom de förhållandevis detaljerade utlysningarna styrts till ett antal huvudfrågor. Därutöver har några större projekt fått funktionen att fungera som "flaggskepp".

För att stärka erfarenhetsutbytet och synergin i programmet arrangerades våren 2007 en större konferens, Mötesplats Open Access. Konferensen vände sig till alla som arbetar med e-publicering inom högskolan och alla inbjöds att presentera pågående utvecklingsprojekt, oavsett de hade finansiering från OpenAccess.se eller från annat håll. Arrangemanget kommer att upprepas hösten 2008.

Projekten har olika karaktär. I utlysningarna har man angett att det kan röra sig om

- Utveckling av nya eller förbättrade tjänster eller verktyg
- Standardisering
- Informationsinsatser
- Utredningar, till exempel
  - Attitydundersökningar
  - Rättsliga frågor
  - Ekonomiska analyser
  - Områdesöversikter

Tematisk översikt

Samordna och utveckla standarder och verktyg för e-publiceringen

Detta är en uppgift som ingår i ett större antal projekt men som inte kan sägas vara huvuduppgiften för något enskilt projekt.

Öka volym och mångfald av innehåll i öppna arkiv

Styrgruppen har varit överens om vikten av att skapa en "kritisk massa" av innehåll – och i synnerhet av vetenskapliga artiklar – i de öppna arkiven. Begreppet "kritisk massa" betyder här närmast att få en sådan volym att arkiven blir en viktig informationskälla, att man får igång en självförstärkande process som gör att det blir självklart att ha med sina arbeten i de öppna arkiven.

Forskarens inställning till parallellpublicering av artiklar i öppna arkiv undersöktes initialt genom enkäter i projektet *Självarkivering och beslutsstöd för forskare vid publicering*. I ett nytt projekt, *Parallellpublicering av vetenskapliga artiklar (PAVA)* kommer man att gå vidare för att identifiera möjliga arbetsflöden och hinder för parallellpublicering av vetenskapliga artiklar. Man ska ta fram goda exempel, men också identifiera problem, verktyg och tjänster som saknas. Projektet ska utnyttja data från tjänsten SHERPA/Romeo Publisher copyright policies & self-archiving. Hur data från den tjänsten ska kompletteras och struktureras för att användas i andra tjänster är fokus för ett annat nytt projekt, *OA-publicerade*

domänmodeller avseende vetenskaplig publicering och gruppstruktur : delprojekt II Domänmodellering av rättigheter och bivillkor vid parallellpublicering av vetenskapliga artiklar.

Kunskapen om utvecklingen inom vetenskaplig publicering påverkar givetvis också i hög grad hur forskare agerar. I ett projekt, *OA – utbildningspaket för forskare*, ville man samordna och effektivisera utbildningsinsatser genom att producera en samling med presentations- och informationsmaterial för en gemensam webbplats. På Open Access Information²⁰ finns idag ett brett urval av material som kan användas som källmaterial eller underlag för undervisning. I ett nytt projekt, *Forskarmöten om OA*, kommer man att vidareutveckla materialet och koppla det till andra informationsinsatser som en seminarierie och eventuellt radio- eller TV-program.

Två projekt ska ge fylligare underlag kring två centrala frågor i den pågående internationella diskussionen om OA och kan måhända mer indirekt bidra till målet att fylla de öppna arkiven. Det ena är *Citeringsmönster i OA-tidskrifter*, som ska undersöka om det är samma typ av forskning som publiceras i fritt tillgänglig form respektive i avgiftsbelagda medier. Detta har i sin tur betydelse för att kunna bedöma värdet av andra studier som visat på att forskning publicerad i fritt tillgängliga kanaler relativt sett får fler citeringar. Det andra är *Open Access och informationsförsörjningen i privata företag*, som ska undersöka vilken roll Open Access kan spela för ett antal svenska företag och hur företagen skulle kunna bidra till publiceringskostnaden i en OA-modell för vetenskaplig publicering.

Det finns en vision av att de öppna arkiven ska kunna spegla frukterna av ett lärosätes forskning i alla led och alla former av utförande. Kan man även lägga ut forskningsdata och digitala läresurser? *Projektet Forskningsdata i öppna arkiv och universitetsarkiv* syftade till att öka innehållet i de öppna arkiven genom att

tillföra de forskningsdata som är kopplade till forskningspublikationen och att undersöka möjligheterna att samordna universitetsarkivens och de öppna arkivens hantering av forskningsdata.

Projektet *OER (Open Educational Resources) i öppna digitala arkiv* ska kartlägga existerande digitala lärresurser vid de deltagande lärosätena samt användarnas behov och användning av digitala lärresurser. Man ska utveckla modeller för att göra egenproducerade digitala lärresurser tillgängliga inom ramen för existerande öppna digitala arkiv vid lärosätena.

Hur hanterar man rörliga bilder och ljud i öppna arkiv? Frågan tas upp i ett nytt projekt: *Modell för att hantera komplexa digitala objekt i öppna arkiv – med utgångspunkt i konst och design*. Den berörs också i ett annat projekt, som ska utveckla metadataprofiler för nya slag av innehåll i öppna arkiv: *Lärobjekt i öppna arkiv – nya krav och spännande kopplingar*.

Främja användning

Här har insatserna koncentrerats till det stora projektet *Samlad ingång och redovisning av svensk vetenskaplig publicering*, nu kallat *Swe-Pub*. Processen kring projektets tillkomst beskrevs tidigare. Projektet ska utveckla en tjänst som

- hämtar samtliga poster för vetenskapliga publikationer från lärosätenas publiceringsdatabaser,
- gör dessa poster tillgängliga för sökning från slutanvändare och för hämtning till andra tjänster,
- ger möjlighet och verktyg för att utnyttja metadata som underlag för redovisning och analys av den svenska vetenskapliga publiceringen och
- fungerar som en publikt tillgänglig söktjänst inom ramen för Libris nationella system

Projektet ska således baseras på publiceringsdatabaser, dvs. databaser som regelbundet re-

gistrerar svenska lärosätens produktion av publikationer. Dessa utgörs av metadata som också kan vara länkade till fulltext. Projektet bygger på några grundläggande förutsättningar. En tjänst där man bara hittar fritt tillgängliga fulltextpublikationer från svenska universitet och högskolor skulle ha ett ganska lågt användarintresse. Men en tjänst som kunde ge tillgång till *alla* svenska forskningspublikationer skulle fylla en påtaglig lucka och kunna svara mot ett behov. Var och en som av någon anledning sökte efter *svenska* publikationer inom ett forskningsområde skulle kunna ha glädje av en sådan tjänst.

Den skulle också kunna ge underlag för uppföljning och utvärdering av forskning och därmed utgöra ett korrektiv till de data som man kan hämta från tjänster som ISI Web of Knowledge. Om lärosätena visste att de data man gjorde tillgängliga för denna tjänst också kunde användas för utvärdering så fick man ett starkt incitament att göra data korrekta och fullständiga.

Det var självklart att tjänsten borde utgöra en del av Libris nationella katalogsystem. Det innebär en maximal synlighet och en långsiktigt säkrad drift. För KB:s del innebär tjänsten också en värdefull utvidgning av uppdraget att ”samla in, bevara och tillhandahålla det svenska trycket”, framför allt med de artiklar som svenska forskare publicerar i internationella tidskrifter.

På det lokala planet fanns en stark tendens att integrera öppna arkiv med publikationsdatabaser för att kunna erbjuda ett ställe för forskaren att registrera sina publikationer. Förutsatt att lärosätet har en tydlig OA-policy och ett bra stöd för legala frågor så borde det vara enkelt för forskaren att inte bara registrera metadata utan också lägga in fulltexten.

Syftet med projektet angavs i utlysningen:

- Ge ökad synlighet och tillgänglighet för svensk vetenskaplig publicering.
- Understödja en utveckling där en växande

del av den svenska vetenskapliga publiceringen är fritt tillgänglig i fulltext på internet.

- Ge ett samlat och jämförbart underlag för redovisning av svensk vetenskaplig publicering.
- Ge incitament för att lokala publiceringsdatabaser ska bli heltäckande och följa överenskomna standarder.

Projektet leds av Uppsala universitetsbibliotek i samarbete med Göteborgs universitetsbibliotek, Lunds Universitets Bibliotek och Librisenheten vid KB. Utifrån de krav som ställs inom projektet ska avdelningen för Libris utforma tekniska lösningar för att hämta in data och bygga en söktjänst som blir tillgänglig inom Libris nationella system.

I april 2008 gick en kravspecifikation ut på remiss till alla svenska lärosäten.²¹

Det är i dagsläget oklart om de data som tjänsten kommer att kunna erbjuda också ska användas som underlag för beslut om resursfördelning på nationell nivå. Enligt den nyligen framlagda Resursutredningen ska man i stället basera kriterier för anslagsfördelning på citeringsdata från ISI:s databaser.²² Det finns dock en hel del kritik mot detta förslag och i flera grannländer så går man en annan väg och hämtar data från lärosätenas registrering, men kompletterar detta med att ge graderade kvalitetspoäng för olika publiceringskanaler, den s.k. ”norska modellen”.²³

Kvalitetsfrågor

Ett projekt som inleddes före programmets start har avrapporterats, *Kvalitetssäkring av svenska öppna arkiv genom certifiering - en förstudie*. Rapporten ger en överblick över internationella initiativ inom området och diskuterar tänkbar organisation och tänkbart innehåll för en certifiering.

Man kan därutöver med viss rätt placera in ett annat projekt under denna rubrik, *Upp-*

hovsrätt i en ny publiceringsmiljö. Projektet syftar till att en okomplicerad, praktisk och aktuell upphovsrättsinformation rörande alla former av vetenskaplig publicering ska finnas samlad, lättillgänglig och sökbar för lärosäten och forskare att ta del av.

I projektets uppgifter ingår att kartlägga praxis och tolkningar vid svenska lärosäten samt redovisa goda exempel på praxis från utländska lärosäten, belysa förhållandet mellan författare och institution, mellan forskare och förlag och mellan lag och avtal. Styrgruppen ansåg att detta var en mycket viktig fråga som också kräver hög kompetens. Projektet är nu inne i en kartläggningsfas och kommer att utvärderas av en ledande svensk upphovsrättsexpert innan man tar ställning till fortsatt stöd. Oklarheten om rättsliga förutsättningar och nuvarande förlagsavtal har identifierats som ett viktigt hinder för att få en ökad volym i de öppna arkiven och projektet skulle också kunna föras till det temat.

Främja långsiktig tillgång till lärosätenas digitala publikationer

Programmet arrangerade en workshop om långsiktig tillgång till digitalt material i december 2006. Den internationellt kände forskaren Herbert Van de Sompel ledde workshopen som också var ett led i en utvärdering av ett tidigare påbörjat projekt, *Långtidsbevarande - från prototyp till fullfärdiga verktyg*. I övrigt har programmet inte prioriterat denna fråga eftersom den ändå är föremål för ett omfattande utvecklingsarbete från KB:s avdelning för Digitala biblioteket.

Stödja publicering i OA-tidskrifter och övergång till OA-modeller för svenska vetenskapliga tidskrifter

I projektet *Publikationsstöd för forskare rörande Open Access: upprättandet av en tidskriftsinformationstjänst* utvecklades en ny tjänst för att ge forskare ett bredare underlag i valet av tid-

skrift för publicering. I tjänsten Journal Info kan man bl.a. se i vilka databaser en tidskrift finns med, hur dess kvalitet mäts enligt olika kriterier, hur mycket den kostar för biblioteket och vilka alternativa Open Access-tidskrifter som finns. Totalt 18 000 tidskrifter finns till dags dato i databasen. I fortsättningsprojektet *Tidskriftsinformation till forskare Journal Info 2.0* kommer tjänsten att vidareutvecklas i olika avseenden.

Flera andra projekt riktar sig närmast till utgivare av tidskrifter. *Aiding Scientific Journals Towards Open Access Publishing* är ett stort nordiskt projekt där programmet står för en svensk delfinansiering. Projektet ska ge stöd både för existerande nordiska tidskrifters övergång till Open Access och för tillkomsten av nya Open Access-tidskrifter vid universiteten. Projektet ska både ge underlag och verktyg för de universitetsbaserade organisationer, som fungerar som förläggare för dessa OA-tidskrifter, såsom universitetsbibliotek och universitetsförlag. Projektet kommer att:

- genomföra analyser av kritiska frågor som tidskrifter ställs inför vid en övergång till Open Access,
- arbeta med utveckling av den tekniska infrastrukturen för att driva OA-tidskrifter,
- skapa ett nätverk av intressenter i OA-publicering i de nordiska länderna och
- stärka de nordiska universitetsbiblioteken och andra universitetsenheter i deras publiceringsaktiviteter.

Ett antal mindre arbetsgrupper kommer att arbeta med frågor som redaktionella programvaror, affärsmodeller, marknadsföring, upphovsrätt, tryckning av små volymer och nationella stödordningar för vetenskapliga tidskrifter.

I ett tidigare inlett projekt, *Development of Linköping University Electronic Press Publication Service*, kommer Linköping University

Electronic Press att på försök erbjuda "hosting", dvs. en teknisk plattform och driftsstöd, för svenska vetenskapliga e-tidskrifter som vill pröva en OA-modell.

I projektet *Inventering av fördelar och nackdelar med Open Access för biomedicinska tidskrifter* ges ett stöd till en grupp redaktörer för svenska biomedicinska tidskrifter som undersöker vad en Open Access-modell kan innebära för dem.

Slutligen syftar det nya projektet *Best Practices Guide to Open Access Journals Publishing* till att skapa en samlad, elektroniskt tillgänglig handbok för utgivning av OA-tidskrifter. Den ska med stöd av samlade erfarenheter från fältet, inklusive erfarenheter från övriga projekt inom OA-programmet, ge handfast information kring utgivning av OA-tidskrifter för alla berörda intressenter. Projektet drivs av personer med lång erfarenhet av kommersiell tidskriftsutgivning.

Slutsatser

Huvudansvaret för driften och utvecklingen av e-publiceringen inom högskolan ligger självfallet på lärosätena. Ett program av detta slag kan bidra till att mobilisera dem som arbetar med frågan i projekt av gemensamt intresse och på så sätt förstärka och snabba upp utvecklingen. En sådan mobilisering har också skett i hög grad. Om sedan projekten avser de utlovade resultaten och dessa också får ett genomslag i den fortsatta utvecklingen är för tidigt att bedöma. Att ett praktiskt inriktat samarbete etablerats mellan företrädare för bibliotek och forskning är också i sig ett viktigt resultat.

Den starka uppslutningen bakom principerna för Open Access bäddar för att den faktiska utvecklingen på fältet kommer att gå ännu snabbare. Experiment med nya modeller kommer att fortsätta och bibliotekens roll kommer antagligen att förändras mer djupgående än vi nu kan förutse. Sett ur ett vidare

perspektiv är detta bara en liten del av det förändringstryck som utvecklingen av internet lägger på i stort sett alla samhällsområden.

Noter

- ¹ Hagerlid, Jan. Systemet borde ha självdött Krönika i Dagens forskning, 18-19 nov 2002.
- ² <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmsctech/399/39902.htm>
- ³ Study on economic and technical evolution of the scientific publication markets in Europe. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/414&format=HTML&tag=0&language=EN&guiLanguage=en>
- ⁴ Juliet Research Funders Open Access Policies, <http://www.sherpa.ac.uk/juliet/>
- ⁵ Petition for guaranteed public access to publicly-funded research results, <http://www.ec-petition.eu/>
- ⁶ För en översikt över diskussionen inom EU se Hagerlid, J & Stange, K, Het diskussion om Open Access på hög europeisk nivå, Biblioteksbladet 2007:3, s. 15-17, http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2007/Biblioteksbladet_nr3_2007.pdf
- ⁷ ERC Scientific Council Guidelines for Open Access 17 December 2007, http://erc.europa.eu/pdf/ScC_Guidelines_Open_Access_revised_Dec07_FINAL.pdf
- ⁸ EUA News 080304, <http://www.eua.be/>
- ⁹ SPARC Open Access newsletter, 117, <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/01-02-08.htm>
- ¹⁰ Beräkningarna avser perioden mellan 31 mars 2007 och 31 mars 2008 och är hämtade från Heather Morrison, The imaginary journal of poetic economics. Dramatic Growth of Open Access, March 31, 2008 Edition. <http://poeticeconomics.blogspot.com/2008/03/dramatic-growth-of-open-access-march-31.htm>
- ¹¹ Björk, Bo-Christer; Roos, Anniki; Lauri, Mari, Global annual volume of peer reviewed scholarly articles and the share available via

different Open Access options. To be presented at The International Conference on Electronic Publishing (ELPUB 2008) - Open Scholarship: Authority, Community and Sustainability in the Age of Web 2.0, June 25-27 2008. Preprint OACS – Open Access Communication for Science, <http://www.oacs.shh.fi/publications.html>

- ¹² Se Morrison ovan.
- ¹³ SHERPA/Romeo Publisher copyright policies & self-archiving, <http://www.sherpa.ac.uk/romeo.php>
- ¹⁴ SCOAP³ - Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics, <http://www.scoap3.org/>
- ¹⁵ Open Access News, 2008-02-04, <http://www.earlham.edu/~peters/fos/2008/02/max-planck-and-springer-strike-deal.html>
- ¹⁶ Registry of Open Access Repositories, <http://roar.eprints.org/>. Browse Sweden <http://celestial.eprints.org/cgi-bin/eprints.org/graph>
- ¹⁷ Rekommendationer med anledning av undertecknandet av Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. SUHF 2005-06-14. Se <http://www.suhf.se/>, Rekommendationer och uttalanden.
- ¹⁸ KB:s webbplats, <http://www.kb.se/om/verksamhet/styrande/>
- ¹⁹ Hagerlid, Jan, OpenAccess.se – ett nytt utvecklingsprogram. InfoTrend 61 (2006):1
- ²⁰ Open Access Information, <http://www.searchguide.se/oa/>
- ²¹ SwePub-projektets webbplats, <http://www.ub.gu.se/swepub.se/>
- ²² Resurser för kvalitet. SOU 2997:8, <http://www.regeringen.se/sb/d/8439/a/91339>
- ²³ Sivertsen, Gunnar. Den norske modellen. FORSKNINGSPolitik, 2008:1, http://nifu.pdc.no/index.php?seks_id=10666

Allmän not: Källor till information om Open Access.se och om allmänt kända företeelser inom området kan återfinnas på www.openaccess.se